

DEVESCOVI BALÁZS

GONDOLATOK BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF FÜVESKÖNYVE ELÉ

Az irodalomtörténetben némileg tájékozott olvasó csodálkozva tarthatja kezében ezt a kötetet, hiszen ilyen című munkája nincs Eötvös Józsefnek: *Báró Eötvös József igéi* címmel ő maga nem írt könyvet.

Eötvös József sokoldalú személyiség volt, elsőrangú író és politikus, számos eszmetörténeti, politikai és szépirodalmi munka alkotója – és a kiváló fizikus, Eötvös Loránd apja. Szépíróként a három 1848 előtt megjelent nagy regénye a legnevezetesebb: *A karthauzi*, *A falu jegyzője* és a *Magyarország 1514-ben*. Írói pályája drá mákkal indult, versei közül *A búcsú* vagy *A megfagyott gyermek* volt a maga idejében népszerű. Politikai írói munkásságából számos röpirata mellett első helyen *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című kétkötetes alkotását illik ismerni. A szabadságharc után visszavonult az irodalomtól, az Andrássy-kormányban a Batthyány-kormányt követően ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. Inkább tehát politikus lett, ám ekkor keletkeztek *A nővérek* című regénye mellett a mai olvasók számára legkönnyebben befogadható népies novellái, *A molnárleány*, *az Egy tót leány az Alföldön* és a *Téli vásár*.

Bár ilyen címmel maga Eötvös nem írt könyvet, előzménye mégis van kiadott munkái között e kötetnek. Három hasonló idézetgyűjteményt lehet megemlíteni:

Vachott Sándorné 1861-ben *Gyöngysorok*, 1871-ben *Babérlombok*, Pethes János pedig 1894-ben *Arany kálászok* címmel készített szemelvényeket Eötvös írásaiból. Az ezekben szereplő gondolatokat és mondatokat is egytől egyig Eötvös írta, csak részben eredetileg más formában.

Eötvöshöz a „füveskönyv”-féle munkák bizonyára közel álltak. Talán édesanyjától, báró Lilien Annától örökölhette ezt, hiszen egy tőle származó gondolat került az 1864-ben, még életében megjelent *Gondolatok* című kötete elejére, és ezt utóbb saját gondolatai közt is szerepeltette: „Ne higgyen senki oly gondolatoknak, melyeknek szíve ellentmond.”¹

Számára az aforizmák nagyon fontosak voltak, kifejezetten kedvelte őket: élete egyik első publikációja a *Bel és Kül Világ* című aforizmasorozat volt, ami 1833-ban jelent meg a Szemere Pál által szerkesztett *Muzáronban*, utolsó még életében kiadott műve az említett *Gondolatok* voltak. Több helyen tett továbbá közzé hosszabb-rövidebb reflexiókat: 1834-ben a *Regélőben*, 1837-ben az *Emlényben*, 1863-ban pedig a *Koszorúban* és a *Részvét Könyvében*.

Bényei Miklós világított rá az aforizmák Eötvösnél való fontosságukra a Magyar Helikon-féle összkiadás *Vallomások és gondolatok* című 1977-ben megjelent kötete előszavában: „Tizennyolcadik születésnapjára ka-

---

¹ EÖTVÖS József, *Vallomások és gondolatok*, szerk. BÉNYEI Miklós, Magyar Helikon, Bp., 1977, 464.

pott (vagy vásárolt) egy szépen bekötött jegyzetfüzetet, s első lapjára még aznap beírta: »Gondolatok.« Ettől kezdve szinte halála percéig feljegyezte életével, olvasmányaival, munkájával stb. kapcsolatos reflexióit, észrevételeit, tapasztalatait. Leginkább formás kis jegyzet-tömböket, noteszokat használt e célra, de megtette egy-egy papírcetli, sőt az olvasott könyvek margója vagy üres védőlapja is. Kordivatnak hódolt: az aforizma a felvilágosodásnak és a romantikának egyaránt kedvelt műfaja volt.”²

Az aforizmák fontosságát Eötvös számára az is jelzi: a szónokiasság mellett ezek használatát tarthatjuk legfontosabb szépirodalmi művei közös vonásának. Szinte alig érezhető, hogy nagy regényei egy ember alkotásai lennének, annyira különbözőek. Ami mégis közös bennük az az, hogy mindegyikben találhatunk aforisztikus gondolatokat, illetve, hogy (ezzel valahol összefüggésben) valamelyest mindegyik szónokias. Ezt kiválóan igazolja, hogy e kötet jelzett előzményei közül a *Babérlombok* és az *Arany kalászosok* is nem csupán Eötvös *Gondolatok* című kötetéből tartalmaz aforizmákat, hanem szépirodalmi munkáiból is szemezgetett bölcs észrevételeket.

Az persze nem kérdés: az egykor legnagyobb népszerűséget elért *A karthauzira* jellemző leginkább az aforizmák használatára. Eötvös legelső regénye ugyanis emlék-

---

² BÉNYEI Miklós, *Világnézeti elemek Eötvös József gondolataiban*; EÖTVÖS József, *Vallomások és gondolatok*, szerk. BÉNYEI Miklós, Magyar Helikon, Bp., 1977 (Eötvös József munkái), 5.

könyvszerű, világfájdalom és válság érzésvilágát fejezi ki, tematikailag és stílusosan a szentimentális hagyománnyal érintkező romantikához sorolható. Wéber Antal megállapította, a regény népszerűségét az abban nagy számmal előforduló aforizmák indokolhatták. „Eötvös művészetének egyik sajátja a reflexiók, aforizmák kedvelése. Élete végéig előszeretettel jegyzi gondolatait, tetszetős formába öltözteti őket, s ebben a regényében is költői tömörséggel tapint igen sokszor az emberi élet, a társadalom, az erkölcsök nagy igazságaira. A *karthausi* természeti képekből kiinduló, szabályos körmondatokba foglalt bölcs mondásai sokszor emlékeztetnek megfogalmazásukra, sőt néha tárgyukra nézve is az emlékkönyvekbe írott szövegekre. Ez persze nem véletlen abban a korban, amikor a szép és művelt hölgyek aranyozott albumai a költői tevékenység nem lebecsülendő serkentői voltak.”³ A regényből aforizmára így például célszerű olyat idézni, ami bekerült utóbb az ezeket közlő kiadásokba. A *Babérlombok* című kötetben a *Gyöngysorok* között szerepel például a *karthauzi*-ből ez körmondatba foglalt emlékkönyvbe való részlet: „A hajó, melyet a vész szirtre vetett, fennúszhatik még egy ideig a lecsillapult tengeren, de ne gondold azért, hogy tovább folytathassa útját; árboca eltört, vitorláai szétszakadtak, s míg körülötted a vízróna nyugodtan

---

³ WÉBER Antal, *A részvétől a tettig*; EÖTVÖS József, *A karthausi, Versek, Drámák*, szerk. WÉBER Antal, Magyar Helikon, Bp., 1973 (Eötvös József munkái), 9.

terjed le, ő helyreállíthatlan sebében mélyebbre süllyed; ha az elszáradt fát zölden foná is körül a babér, virulást hazudva ágain, életerője mégis elfogyott s ő nem fog virulni; a leesett lidérc éghet még a földön is, de nem emelkedik többé, s így e szív.”⁴ Az *Arany kalászosok* című kötetben *Az ember és világ* című részen belül található ez a természeti képből induló gondolat az első regényből: „miként a fa, ha földjéből kiásod, másban is csak ugyanazon virágokat s gyümölcsöket termi: úgy a szív, bár hányszor veszti birtokát, nem változik szenvedései által.”⁵

Falk Miksa újságíró és Eötvös közelebbi ismerőse jóvoltából tudunk arról, Eötvös elfoglalt politikusként, miniszterként is hódolt az aforizma-költésnek. Falk a miniszterként is költői lélekkel bíró, gondolkodó vagy ábrándozó Eötvösről emlékezik szeretettel, ennek alátámasztására két különös minisztériumi esetet mesél el:

„Minisztériumában egyszor ülést tartottak az ő elnöklete alatt. Joanovics György, akkori államtitkár, épen a görög egyház valamely unalmas ügyét referálta; ezalatt Eötvös folyvást irkált és tanácsosai nem tudták maguknak megmagyarázni, hogy mi érdekelheti őt annyira ebben a görög egyházi ügyben. Hanem néhány percz mulva odanyujtotta a teleirt papirt Kárfy tanácsosnak, a ki különös kedvence volt és ez csodálkozva olvasta a

---

⁴ EÖTVÖS József, *A karthauzi*, GÁNGÓ Gábor, Unikornis, Bp., 1996 (A Magyar Próza Klasszikusai 36.), 60.

⁵ *U. o.*, 31.

következő sorokat: »A világon két hatalom van, mely még a hegyeket is helyökről tovamosztítani képes: a hit és a hitel. A mi napjainkban sokan vélekednek, hogy a hit már elvesztette hatalmát és egyedül csak a hitel uralkodik. De nem sokára eljő megint az az idő, a midőn az emberek csalódásukat fel fogják ismerni, mert akkor igen sok ember lesz a világon, a kinek többé nincs hitele, de a hit meg fog nekik maradni és ebben fogják vigasztalat találni.« Más alkalommal egy hivatalos iratcsomót küldött át Kárffynak és az azt összekötő madzag alá egy kis czédulát dugott, melyen a következő szavak voltak olvashatók: »Valamint a fa minél mélyebbre ereszti gyökereit a földbe, annál magasabbra emeli egyszersmind ágait az ég felé, olyannak kell lenni a mi tudományunknak is. Minél tovább behatolunk annak mélységeibe, annál inkább kell gondolatainkat az ég felé emelni.« – Számtalanszor közölte velem a leggyönyörűbb gondolatokat, melyek az általános audiencia alatt eszébe jutottak.”⁶

Az aforizmának, ennek a maga idejében, és ha valószínűleg nem is olyan széles körben mint egykor, de bizonyos értelemben mind a mai napig divatos műfajnak Eötvös az egyik legkiválóbb művelője volt. Bényei Miklós ezt így fogalmazta meg: „Formai szépségük és még inkább gondolati mélységük révén a magyar irodalomban Eötvös aforizmái képviselik a műfaj legmagasabb

---

⁶ FALK Miksa, *Báró Eötvös József életéből*; Uő., *Kor- és jellemrajzok*, Révai testvérek, Bp., 1903, 236–238.

szintjét. Az aforizma nála megtartja klasszikus funkcióját és formáját: az emberismeret, az életbölcesség, a társadalombírálat eszköze, olykor burkolt önvallomás; általános érvényű és érdekű gondolatot kifejező, tömör, frappáns megállapítás. Gyakran él az antitézis (tartalmi ellentét) eszközével, a szemléletesség fokozása érdekében szívesen használ költői képeket, metaforákat. Különösen kedvelte a természeti hasonlatokat; vagyis sokszor egy természeti képpel indít, s ezzel állítja párhuzamba a társadalmi vagy az egyéni életre vonatkozó megfigyelését.”⁷ Hasonlóan vélekedett Sőtér István az általa készített aforizma-válogatás bevezetésében: „A *Gondolatok* legszebb darabjai a magyar próza kiművelt, tiszta, tudatos írásművészettel megalkotott lapjai sorában foglalhatnak helyet.”⁸

Eötvös József gondolatainak számos kiadása van. A Vachott Sándorné és a Pethes János készített válogatásokról már volt szó. Az első teljes változatokat Ráth Mór adta ki 1864 és 1894 között többször is. 1903-ban jelent meg a díszes életműsorozatban Voinovich Géza szerkesztésében egy teljes kiadása a gondolatoknak. Ezek az edíciók tartalmukat tárgykör szerinti csoportosításban tálták, mely tárgykörök Gyulai Páltól származnak, bár talán maga Eötvös is jóváhagyta őket, a reflexi-

---

⁷ BÉNYEI, *i. m.* 6.

⁸ SÓTÉR István, *Eötvös József és a Gondolatok*; EÖTVÖS József, *Aforizmák*, Vál. és bev. SÓTÉR István, Országos Eötvös József Emlékbizottság, h. n., 1988, 7.

ók 1864-es Ráth Mór-féle kiadását Gyulai rendezte sajtó alá, és osztotta főbb részekre. A filológiai legmegbízhatóbb kiadást Bényei Miklós állította össze 1977-ben a Magyar Helikon-féle összkiadásban *Vallomások és gondolatok* címmel, e kötet azonban időrendben közölte a gondolatokat tárgykör szerinti csoportosítás nélkül. Időben legutóbb Sőtér István készített egy válogatást *Aforizmák* címmel, ez az Eötvös József Emlékbizottság révén, Eötvös születése 165. évfordulóján, 1988-ban látott napvilágot. Jelen kiadás megőrzi a Gyulai Pál és Voinovich Géza fémjelezte tárgykör szerinti csoportosítást, a Voinovich-féle kiadás közlésein alapul, előfordul, hogy a hosszabb eszmefuttatásokból csupán rövidebb részleteket nyújt.